

La singularitat del Llibre del Comú i el creixement urbanístic de Llardecans

The uniqueness of the Llibre del Comú and the urban growth of Llardecans

RESUM

Els treballs de reorganització de l'arxiu municipal de Llardecans i, sobretot, la contractació d'una professional en arxivística va donar com a resultat l'obligatorietat de catalogar i descriure un llibre de complicada transcripció paleogràfica. El llibre del comú és un llibre singular, per la gran quantitat d'informació que atresora, i perquè surt dels canons de la tradició diplomàtica que coneixem a Catalunya. Tota la informació toponímica, demogràfica, econòmica, onomàstica, etc. ens va encoratjar a seguir fils diferents d'investigació històrica, però que vam decidir centrar en àmbits molt relacionats, el creixement urbanístic d'acord amb l'economia i la població de Llardecans.

PARAULES CLAU

Llardecans, llibre del comú, creixement urbanístic, segles XVI i XVII, Pere Homdedeu, Francesc Olives, aiguardent, vinya.

ABSTRACT

The reorganization works of the Llardecans's municipal archive and, especially the hiring of a professional archivist, produce as resulted the responsibility of classify and describe a book of complicated palaeography transcription. The "book of the common" is a unique book, due to the large amount of information it amasses, and because it goes out of the canons of the diplomatic tradition known in Catalonia. All that toponymic, demographic, economic and onomastic information, encouraged us to follow different lines of historical research, but we finally decided to focus on a very specific area: the urban growth related to the economy and the population growth of Llardecans.

KEYWORDS

Llardecans, book of the common, urban growth, 16th and 17th centuries, Pere Homdedeu, Francesc Olives, spirit drinks, vineyard.

Anna Almacellas Visa
arquitecta del Servei de Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura
anna.almavisa@gmail.com

Roser Dolors Visa Oró
arxiviera de l'Ajuntament de Barcelona i historiadora
visaoro@yahoo.com

INTRODUCCIÓ

Malgrat tenir importants exemples dels anomenats «Llibres del Comú» des del segle XIV, la troballa del Llibre del Comú de Llardecans de 1520¹ suposa una grata sorpresa per la seva singularitat.

La tipologia documental d'aquestes fonts és ben coneguda com a llibres comptables i de fiscalitat municipal, on es reflecteixen les rebudes i les despeses; les rebudes normalment eren fruit dels impostos i les despeses eren pagaments per préstecs, censals i fogatges.

Tot i que, al segle XV, aquests tipus de llibre passaran a anomenar-se llibres de Clavaria o del clavari, en referència al seu responsable, a Llardecans es manté el nom de llibre del Comú, ben entrat el segle XVI.²

La singularitat comença als primers fulls atès que es fa un inventari dels béns immobles i una valoració d'aquests, com una mena de registre cadastral de rústica i d'urbana, el qual s'inicia amb les cases, patis, sitges i segueix amb el llistat de terres conreades; cada propietari —del que se n'especifica ofici si no és pagès— queda registrat amb els béns que posseeix, la casa (especificant carrer i/o llandars, els patis o corrals), continuant amb la sitja o sitges —en comptabilitzem 33— i finalment les terres, indicant la partida i els veïns amb qui llanda, tot valorat en sous i amb suma final de cada individu. El total dels béns inventariats ascendeix a quasi 100.000 sous, quantitat gens negligible.

La riquesa del document és més que significativa; tot i que en desconeixem la finalitat, hem de deduir que darrere es troba la voluntat de recaptar els impostos de manera equitativa i inclusiva: 31 caps de casa segons els fogatges de 1515³ enfront dels 36 del Llibre del Comú registrats amb béns immobles. (Fig. 1)

ESTUDI URBANÍSTIC DE LA VILA DE LLARDECANS

Aquesta quantitat d'informació ens va portar a albirar la possibilitat de fer un estudi urbanístic del poble, localitzant cases, carrers i llocs, i el més important, trobant les claus del que seria

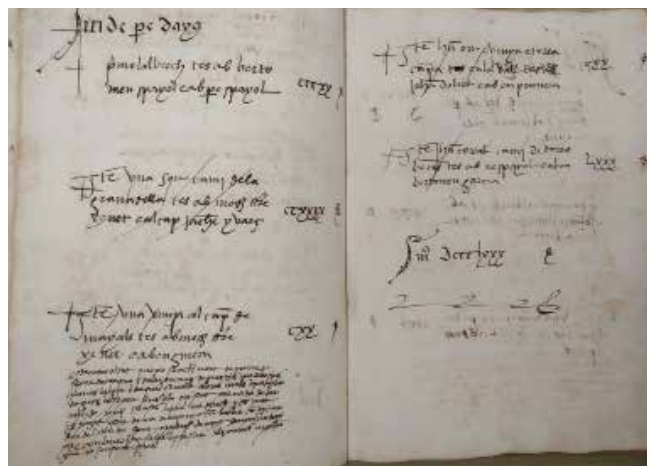

Fig. 1. Fotografia del Llibre del Comú de Llardecans de 1520.

el creixement urbanístic del poble des de l'època baix medieval fins als segles XVIII i XIX.

La vila de Llardecans se situa al sud de la comarca del Segrià, en el trajecte que uneix la capital de la comarca, Lleida, amb la zona sud del territori, com ara Tortosa i la seva continuïtat cap a València. El municipi també es localitza en un punt estratègic en la ruta d'aquesta zona sud de Terres de l'Ebre cap a Fraga, Saragossa i l'interior de la península.

Llardecans s'ubica sobre una elevació, enmig de dos turons, els quals exerceixen el paper de defensa natural; són els anomenats Tossal del Cabús o Cabusset i el Tossal de les Creus. (Fig. 2)

Així mateix, destaquem la sèrie de camins que travessen la vila, els quals conserven encara el nom de les poblacions amb les quals s'enllaçaven; fem especial menció als camins de Torrebeses, Maials, Flix, La Granadella, Aitona i de Lleida.

La transcripció del Llibre del Comú de 1520, quant a referents geogràfics i toponímics del terme de Llardecans, no sols ens ha ajudat a localitzar camins, sinó que ens ha remès a noms de serres i partides que en desconeixíem els noms, alguns encara difícils de localitzar, com la Punta de l'Àliga o la serra La Guardiola. També ens ha fet entendre que noms del vocabulari toponímic que aparentment no tenien cap sentit són, de fet, variacions de noms originals que amb el temps han canviat, i s'han modificat;

Fig. 2. Vista general de la vila de Llardecans, amb el Tossal del Cabús, a la banda esquerra del nucli urbà, i el Tossal de les Creus, a la banda dreta.

¹ Arxiu Municipal de Llardecans (AMLL) *Llibre anomenat Lo Comú de la vila de Llardecans a 6 de setembre de 1520* (sense paginar), capsa 40.

² Les dates extremes del llibre van de 1520 fins a 1619, tot i que és més que un llibre del Clavari, donat que s'aprofita per deixar constància de diferents assumptes relacionats amb el govern municipal.

³ Trobareu tota la informació dels fogatges a l'enllaç ressenyat a la bibliografia.

així una partida que anomenem la *Comanterge* no és més que la variació del nom original de *La coma del Clergue*, i el camí de la *Carranconti* és la variació de la *carrera del Comte*, carrera principal que unia Llardecans amb Flix, i que òbviament es referia al Comte de Barcelona.

Primera anella

Els referents documentals de Llardecans durant el període medieval són més aviat escassos; es tracta de notícies indirectes que trobem de manera dispersa i casual. El fet de pertànyer a la casa Santcliment, casa absolutament arruïnada al 1400 amb embargament de béns inclosos, i, per tant, sense continuïtat amb el temps, fa que no disposem d'un arxiu documental que ens permeti treballar amb la història dels pobles que estaven sota la seva jurisdicció.

Pel que fa a la població, el fogatge de 1359 ens parla de vint-i-dos caps de casa, que perfectament podrien estar instal·lats a la Vila Closa, tot i que arran de les diferents onades de pesta negra i la pressió fiscal constant dels senyors, ens fa pensar que una part important de la població vivia en masos dispersos pel terme, tant de Llardecans com del terme d'Adar, que probablement ja era despoblat.

Així doncs, des del punt de vista de l'estudi urbanístic i atès que no comptem amb gaire documentació, hem decidit prendre com a elements de referència, per definir l'anomenada primera anella, les construccions que podem assegurar que són prèvies al segle XVI i per tan prèvies al llibre del Comú transcrit.

En aquest sentit, destaquen, en primer lloc, el Castell, situat al capdamunt del turó de la vila, lloc estratègic per les seves vistes, que permeten tenir un control extens del territori, del qual se'n conserven un parament de pedra i una arrencada de volta, però sobretot el que es manté és el topònim de la zona.

En segon lloc, tenim el carrer Vila Closa, anomenat encara avui així, el qual enllaça la zona de l'església amb la zona alta de la vila. D'aquest carrer destaquem la divisió molt fragmentada de les parcel·les i les parts posteriors dels immobles, on podem trobar estructures reformades, les quals haurien pogut tenir una funció de guaita.

Per últim, tenim, com a element de referència, les restes de l'antiga església, possiblement de factura romànica, i que van aflorar durant les obres de reforma de l'església a finals del segle XX, però de les que no s'ha dut a terme cap estudi detallat.

La situació d'aquests tres elements ens ha permès dibuixar una primera hipòtesi de creixement, que hem anomenat primera anella. (Fig. 3, 4 i 5)

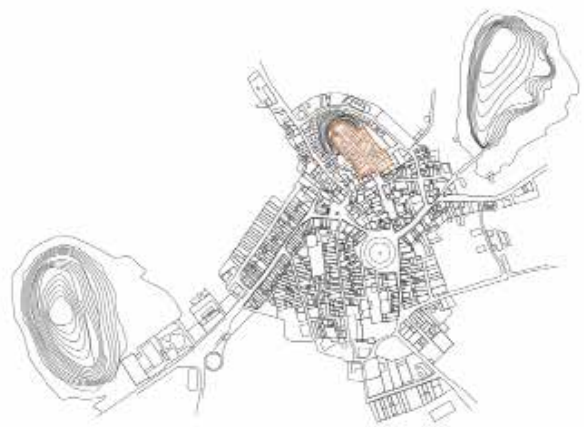

Fig. 3. Delimitació de la primera hipotètica anella de creixement urbanístic (previ al segle XVI).

Fig. 4. Vista axonomètrica, on es delimita la primera anella de creixement urbanístic.

Fig. 5. Imatge del carrer Vila Closa, l'any 1929. Font: Centre Excursionista Barcelonès.

Segona anella

Sortosament, Llardecans gaudeix d'un dels fons parroquials més rics i complets en el temps de tota la Diòcesis de Lleida; és el cas del *Vetustius*, lligall que es troba a l'Arxiu Diocesà de Lleida i que comprèn el període de 1510 fins a 1618. Conté, com diu la seva descripció a l'inventari, «manuscrits variats», entre els quals trobem un *Memorial dels que són confesats en Lardacans en lo any de 1555*.⁴

La finalitat òbviament era augmentar el control dels habitants de fet i de dret, el manuscrit ens anima a fer estudis posteriors tant de demografia com de procedència —francesos, castellans, bascos, etc.— i a la vegada aprofundir en el component sociore-

⁴ Arxiu Diocesà de Lleida (ADL), *Vetustius* (manuscrits variats) 1510-1618 (sense paginar).

ligiós dels habitants de Llardecans, dels que en podem suposar la possible ascendència jueva d'alguns d'ells: cognoms com Torà, Ivorra, Ivars, Caret, Dayà, Vidal, etc. ens remetent a possibles ascendents jueus, més si tenim en compte que l'aljama de Móra la Nova i la de Falset foren centres rellevants durant tota la baixa edat mitjana (FORCANO i HURTADO 2019).

La transcripció dels capbreus de 1637⁵ i de 1681-1684⁶, i la seva comparativa, a banda d'un canvi de senyor important —dels Castellbell, senyors medievals tradicionals, als Marquesos de Tamarit, negociant i comerciant molt afí a la corona espanyola— no aporta diferències impositives importants, però sí un canvi de tarannà dels jurats i prohoms de Llardecans que creuen que el dret del setzè no s'ha de perpetuar i reclamen que es doni per acabat. A la vegada es neguen a fer la jova i batuda al terme de Sarroca; només ho faran fins a la partida de Bramasacs, argumentant també que ara tenen un Senyor diferent —Sarroca passa a Lluís de Sabater, senyor també de la Granadella—. Aquest posicionament dels pagesos de Llardecans recollia les reivindicacions que van portar en gran manera a la guerra dels Segadors.

La segona part del Llibre del Comú, que hem estudiat, ens ha obert un camí d'estudi que ens fa replantejar l'economia del poble a principis del segle XVII. Tradicionalment, hem cregut i hem donat per vàlid, a partir dels pocs estudis que tenim de les nostres contrades, que la població de Llardecans vivia d'una economia centrada en la producció de cereals, lli, cànem i poc més, però aquest argumentari es veu qüestionat a partir de l'evidència documental d'aquesta segona part del llibre, que anomenem així:

Llibre de les plantades de la villa de Llardacans, lo qual se són renovades vuy⁷ a 3 d'agost de 1608, ab consentiment del senyor batlle Joan Dolcet y proments⁸ de la villa de Llardacans, jurats any present; Joan Ferrer, dit lo Pobill, y Antoni Joan Jover, dites i plantades, i a daver⁹ deu arbres donzells per a ser plantada.¹⁰

Quaranta-cinc veïns propietaris declaren haver plantat un total de 121 parcel·les o trossos; apareix el nom del propietari i la partida. Si tenim en compte que estem als primers anys del segle XVII, i sabem que l'olivera no es va generalitzar fins ben entrada la segona meitat del segle XVIII, la pregunta inicial és: a quins arbres donzells es refereixen?

La resposta que resulta més argumentada és la vinya i trobem aquesta resposta totalment suportada per diverses raons; la més important ens ve donada pels diferents estudis que s'han fet en aquest període, tant al Priorat, com a la Terra Alta i les Terres de l'Ebre (VIDAL 2014).

El conreu de vinya té una alta producció en poca quantitat de terreny; l'esforç necessari dels pagesos en desermar i omplir de parets i feixes els vessants de les serres, feia més rendible plantar-hi vinya que no dedicar-ho a altres conreus. A més, moltes terres que eren del comú i estaven destinades a boscos podien posar-se en producció i així treure'n beneficis les dues parts; la universitat o comú ho venia i els pagesos podien adquirir terres lliures de tributar a senyor.

Als segles XVI i XVII el comerç del vi va esdevenir molt important; milloraren les tècniques d'elaboració i es popularitzaren els destil·lats —aiguardents—, que, juntament amb l'obertura de nous mercats en terres americanes, suposaren un enriquiment de la població pagesa.

És aquest enriquiment el que explicaria una despesa força important, que sorprenentment apareix al llibre del Comú, de 130 lliures per la pintura del retaule als mestres Pere Homdedeu i Francesc Olives l'any 1534, pintors de rellevància dins del panorama pictòric català.

Malauradament, no tenim cap descripció del retaule en qüestió, però, tenint en compte que encara tenim la primera església romànica, dedicada a Santa Maria, i els importants beneficis de Sant Antoni i Santa Bàrbara, i estudiant els treballs d'aquests mestres pintors, no seria erroni pensar en un tríptic en fusta dedicat a Santa Maria en el cos central i els altres sants a dreta i esquerra.

Un cop més, el llibre del Comú ens obre noves portes per a investigacions d'un altre caire que no són objecte d'aquest treball.

Aquesta bonhomia econòmica queda reflectida amb actuacions arquitectòniques, com ara la construcció d'una primera Capella de Loreto l'any 1612 (MARTÍ 2014), que malauradament va caure i sabem que l'any 1628 la universitat de Llardecans ordenarà la construcció d'una nova.

Així doncs, continuant amb l'estudi del desenvolupament urbanístic de la vila i gràcies a les dades extretes del llibre del Comú

⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Capbreu de Llardecans 1637. Diversos. Queralt, vol. 083.

⁶ ACA. Capbreu de Llardecans 1681-1684. Diversos. Queralt, vol. 084.

⁷ Entenem avui.

⁸ Entenem prohòmens o prohoms.

⁹ Entenem hi ha d'haver.

¹⁰ AMLL. Llibre de plantades de la vila 1608. Contraportada del llibre del Comú de Llardacans (sense paginar), caixa 40.

i dels Capbreus,¹¹ hem aconseguit situar diversos elements topogràfics, espais i fites urbanístiques, que haurien configurat el poble de Llardecans durant el segle XVI i la primera meitat del segle XVIII.

En primer lloc, tindriem els tossals que s'anomenen al Llibre del Comú de 1520; el tossal d'en Cabuç —actualment Cabusset— i el Tossal, conegut avui en dia com el Tossal de les Creus.

En segon lloc, tindriem les basses, de les quals destaquem la Bassa Bovera, situada en l'actual Plaça Loreto, la Bassa Nova o Bassa del Portal, situada en l'actual plaça dels Arbres, la Bassa Bona, existent encara avui en dia, i per últim la Bassa Vella, situada en l'actual plaça 1 d'Octubre o coneguda popularment com La Placeta. Ara bé, com en la gran majoria dels municipis del territori català i per tal de millorar les condicions de salubritat de la població, part d'aquestes basses van ser urbanitzades.

Continuant amb el seguit de referències toponímiques i urbanístiques, extretes dels documents consultats, destaquem les referències als camins, on assenyallem el camí de Torrebesses, el camí d'Adar i/o camí de Lleida, el camí de Maials, el camí de la Bassa Bona, el camí de Flix, el camí de Bovera i la Palma, el camí de la Granadella i el camí del Tossal.

Entrant ja en detall amb els elements que ens han permès fer una hipòtesi de la delimitació de la segona anella, fem referència, en primer lloc, als portals, dels quals hem pogut situar el Portal de la Bassa i el Portal Nou. Tot seguit hem localitzat diversos carrers com ara el Carrer Nou, el qual conserva el mateix nom, el carrer que va a la Bassa Bovera i el Carrer del Fossar. Aquests elements ens han permès delimitar una hipotètica segona anella de desenvolupament urbanístic. (Fig. 6 i 7)

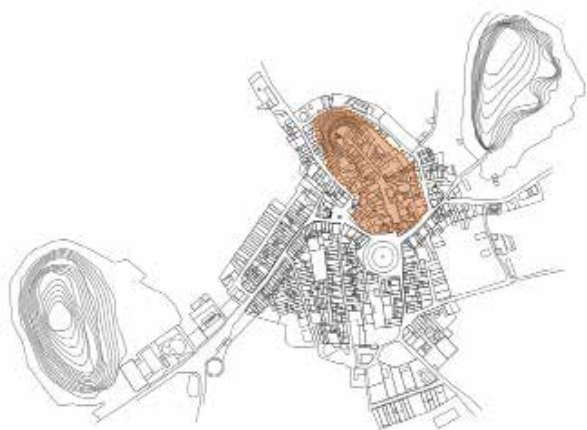

Fig. 6. Delimitació de la segona hipotètica anella de creixement urbanístic (segle XVI – mitjans del segle XVIII)

Fig. 7. Vista axonomètrica, on es delimita la segona anella de creixement urbanístic.

Seguint amb l'estudi, hem pogut situar també un seguit de carrers que travessaven el nucli urbà i dels quals n'ha desaparegut el traçat o bé en queden escassos vestigis. Aquests són el carrer de la Botera, el carrer que va al Forn de la Teula i el carrer dels Torrans. Per contra hi ha una sèrie de carrers que no hem aconseguit identificar com ara el carrer de n'Oró.

Hi ha, però, altres elements que s'anomenen al llibre del Comú que tenen especial rellevància i els quals hem aconseguit situar en casos puntuals. Hem localitzat la que seria la plaça del poble —on hi hem comptabilitzat trenta-tres sitges—, el Sòl del Pla i el Mig del Pla, integrats dins la mateixa plaça. Així mateix, hem identificat la vila closa, identificada ja en la primera anella.

Malauradament, no ha estat possible situar el que seria Lo Mur (i Lo Mur per la Meitat), el Pelleric, el Peyró —que podria fer referència a la creu de terme—, la Saltadora —possiblement relacionada amb una font o petit salt d'aigua—, la Cadena —situada possiblement al Carrer Nou, ja que era l'únic accés al nucli que no ens consta portal—, i l'Aigüera de la Bassa, que podria anar del Tossal a la Bassa Nova, actual carrer del Vall, essent una referència a un fossar que quedaria a peu de mur.

Ara bé, és difícil trobar restes d'arquitectura domèstica d'aquests temps, en part, perquè el gran desenvolupament econòmic i demogràfic, que es va produir a partir de la segona meitat del segle XVIII, suposa l'enderrocament de les velles cases i l'ampliació i construcció de les noves. Sí que tenim, però, algunes restes de treballs en finestres i portes que ens remetien als segles XVI i XVII.

Per finalitzar amb l'anàlisi d'aquesta segona anella, hem fet un petit recull d'elements arquitectònics que es conserven, els quals suporten la teoria de delimitació d'aquesta anella.

Tenim, per una banda, els murs opacs del carrer Lleida, on es pot observar que els murs que donen a la via no tenen pràcticament

¹¹ L'estudi inclou a més dels dos capbreus referenciats anteriorment; el Capbreu de Llardecans de 1732-1735 conservat a l'ACA. Diversos. Queralt. Reg. 085.

obertures i que, pel contrari, els habitatges obren els seus accessos als carrers perpendiculars a la via principal.

Per l'altra banda, tindriem els arcs apuntats situats dins les cases, incloses en aquesta segona anella, els quals ens fan imaginar la possible existència d'una plaça porxada. I per últim fem menció a un escut de façana datat de 1549, que encara es conserva, el qual correspon a la família Nogués, mestre picapedrer, segons el llibre del Comú. (Fig. 8 i 9)

Fig. 8. Arcada dins d'un habitatge dins la segona anella de creixement urbanístic.

Fig. 9. Fotografia de l'escut de façana de l'immoble situat a la plaça de l'església on es pot identificar la data 1549.

La majoria de portalades conservades les hem de situar a partir de la segona meitat del segle XIX, que és el moment més important pel que fa a l'augment de població i del seu nivell de vida.

Tercera anella

Tant el segle XVIII com, i especialment, el segle XIX han estat més estudiats, així el treball d'en Josep Joan Mateu sobre *Terra i treball a les Garrigues* estudia en profunditat la importància de l'olivera des de 1850 fins a 1950.

Serà Procopi de Bassecourt i Thieulaine, d'ascendència flamenca, 1r baró de Maials i senyor de Llardecans, qui el 1751 impulsà el cultiu de l'olivera, fomentà les obres públiques i prengué algunes mesures d'urbanització.

Sota el seu senyoriu la població experimenta el més gran creixement econòmic i demogràfic de la seva història, que evidentment es veurà reflectit en l'arquitectura i l'urbanisme de Llardecans.

L'enriquiment de la població suposa l'aparició de les primeres cases senyoriales: Ca la Bernarda (1768), casa Sisteré —avui Veà— (1768), casa la Plaça (1774), casa del Farré —Ferrer— (1775), casa Bartolo (1780) i casa Maties (1781), a banda d'importantes actuacions en obres públiques com la nova església de factura barroca —primera pedra el 16 de març de 1766 i acabada al 1776—, l'establiment d'una presó de manera permanent (1785-1786), la construcció del Pou de la Vila (1797), l'edificació dels perxes (1798) i segurament millores d'accés i conducció d'aigües a la bassa —avui plaça dels Arbres—, així com la urbanització del carrer del Vall, el raval de Loreto —avui carrer del Raval—, del carrer de Sant Pere i del carrer de Flix, que suposa una via directa d'enllaç cap al camí de Flix, Bovera i la Palma. El segle XIX urbanísticament suposarà l'ampliació del poble i la construcció de noves cases i de retruc nous carrers. (Fig. 10 i 11)

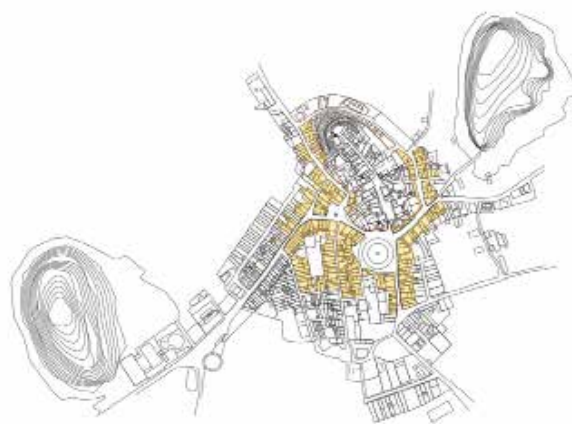

Fig. 10. Delimitació de la tercera hipotètica anella de creixement urbanístic (1750-1850).

Fig. 11. Fotografia de l'escut de façana de Casa Bartolo amb data 1780.

BIBLIOGRAFIA

«Fogatges 1497, 1515 i 1553», dins *Centre d'Estudis Demogràfics*. En línia: <https://ced.cat/es/infraestructuras/banco-de-datos-de-cataluna/fogatges-1497-1515-i-1553/> (Consulta: juliol 2021).

FORCANO i HURTADO (2019): Manuel Forcano i Victor Hurtado, *Atles d'Història dels Jueus de Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau.

«Història de la vinya a Catalunya i al Bages», dins el web *Refugi Mas del Tronc* (10 de juny 2015). En línia: <https://masdeltronc.wordpress.com/2015/06/10/historia-de-la-vinya-a-catalunya-i-al-bages/> (Consulta: Agost 2021).

MARTÍ (2000): Francesc Martí i Solsona, *Loreto en la vida de Llardecans*, Lleida, Ajuntament de Llardecans - Pagès editors.

VIDAL (2014): Judit Vidal Bonavila, «La problemàtica de l'aiguardent a Reus en els segles XVII i XVIII: la contaminació de les aigües i els fraus», *Estudis d'Història Agrària*, 26, p. 151-164.